

педагогічних, аграрних ЗВО III-IV рівнів акредитації. Вони здійснюють підготовку інженерно-педагогічних кадрів різної кваліфікації за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями на основі галузевих стандартів вищої освіти. Згідно з чинним законодавством в галузі освіти при підготовці таких фахівців визначена як «Педагогічна освіта», напрям підготовки (спеціальність) – «Професійна освіта» (за профілем).

Попова Н.В.,

*канд. філос. наук, доцент кафедри теоретичної і
практичної філософії імені професора Й.Б. Шада,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,*

Україна, м. Харків

Артеменко Я.І.,

*канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національний фармацевтичний університет
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,*

Україна, м. Харків

МЕТАФОРІКА ЯК ПРАКТИКА ОСМИСЛЕННЯ РЕАЛЬНОСТІ

Модель риторичної взаємодії можна схематично зобразити так: у слухача є питання (потреба оратора висловитися може бути майстерно представлена аудиторії як її власна потреба в запитуванні), а оратор особливим чином пояснює наше важливе питання, роблячи відповідь «гранично зрозумілим». Тим самим ритор знімає зі слухача тягар коливань і невизначеності. Метафорика робить повідомлення більш зрозумілим, але іноді зменшує частку критичного мислення слухача, впливає на порозуміння. Щоб порозумітися з Іншим, нам необхідно загальне поле. Це поле може дати метафорика. Пуанкаре казав, що величезний прорив може здійснити навіть одне слово, бо достатньо винайти метафору, і слово стане творцем. Факт

набуває значення лише з того часу, коли мислитель помітить схожість і символічно нарече його тим чи іншим ім'ям.

Метафоричні вирази використовуються в різних дискурсах: філософському, науковому, юридичному, політичному, публіцистичному і т.п. Х. Ортега-і-Гассет вважав, що метафора подовжує «руку» інтелекту, тому пізнання завжди засновується на метафорах. Метафору можна також розглянути як результат тектонічних зрушень існуючих смислових систем, що і сприяє утворенню нових смислів, потенційно здатних відлитись в якісно іншу систему. Традиції вивчення метафори налічують понад дві тисячі років, беручи свій початок від Аристотеля, який вважав, що метафора є перенесене з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид «невластиве ім'я» – а раз подібне найменування невластиве, то без нього можна і обійтись. Але основна функція метафори як раз і полягає в тому, що вона дозволяє зробити досліджуваний нами об'єкт доступним для оточуючих. І це відбувається тому, що самі процеси мислення метафоричні. А. Річардс зазначав, що протягом історії риторики метафора розглядалася як щось на кшталт вдалої витівки, заснованої на гнучкості слів, як щось доречне лише в деяких випадках і вимагає особливого мистецтва і обережності. Коротше кажучи, до метафори ставилися як до прикраси і дрібнички, як до деякого додаткового механізму мови, але не як до його основній формі. Така точка зору була подолана тільки в ХХ ст. З одного боку, метафора переосмислюється як необхідний і дуже важливий компонент мови і мови, а з іншого – наука і наукове пізнання починають розглядатися в нових вимірах. Так, в роботі Дж. Лакофф і М. Джонсона була запропонована програма дослідження метафор. Потрібно взяти деякий репрезентативне масив текстів, з нього виписати всі метафори, які потім потрібно згрупувати відповідно до задається ними картиною (моделлю) світу. Результат такого дослідження – напрацьована база даних. І такий словник метафор – це не занедбане сховище мовленнєвих фактів, а джерело попередньо структурованих даних для аналізу. Аналізу філологічного, культурологічного або, що цікавіше нам – філософського.

Філософський аналіз, на відміну, наприклад, від лінгвістичного, не зупиняється на кваліфікації метафор, але ставить питання про розуміння і пояснення, про свободу і відповідальності. А сама філософія демонструє нам чимало великих метафор, які створюють певну картину світу.

Сьогодні у філософії просторова метафорика відтіснила біологічну, яка домінувала протягом двох минулих століть. У 1970-80-х роках просторова метафорика поширилася на термінологію електронного програмування в концепції мережевого суспільства. Географічний термін «топос» використовувався в електронно-комунікаційних технологіях для позначення умов перетину інформаційних потоків і джерел, чисто технічного розуміння електронно-технічних процесів «перетину», «місця», «сумісності». Просторова метафора в цій новій «топографічній» системі була спочатку зведена на рівень технічної схеми, креслення, що пояснює роботу пристроїв, що забезпечують процес обміну інформацією. Але з часом ці «креслення» почали відбивати загальні комунікаційні мережі, технічно, інструментально структурують і перенацілює інформаційні потоки, що реструктуризують соціальні спільноти. Таким чином, відбулося не просто структурування дійсності на підставі теоретичного концепту, як на це вказував свого часу Ж. Дельоз, а організація соціального простору, детермінована технічними засобами, які використовує інформаційне суспільство. М. Кастельс в обґрунтуванні концепції мережевого суспільства зазначає, що це суспільство утворено технічними можливостями електронних комунікацій, створено мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках. Схема мережі електронних комунікацій – карта соціальних структур і процесів, яка відповідає декартівському принципу неможливості мислити предмети не такими, як вони виглядають. «Топологія» інформаційного простору не тільки накладалася на географічну карту і топографію соціуму, але змогла схематично відобразити процеси і структури сучасних соціальних відносин, відкрити його нову площину і вимір. Сучасне суспільство стало заручником технічних засобів функціонування

інформаційних систем. Соціальне простір вже неможливо розуміти поза понять «мережа», «інформаційний простір».

У всякому філософському тексті приховано кілька пластів: початкове пряме значення слова, а також шар самого процесу метафоричного перенесення. А потім процес повторюється, накладаючись на первинний. І знову повторюється. Тим самим трансформування першоджерел в пошуках розуміння стає не цілком усвідомлюваною суттю філософії. Хоча в філософських текстах зберігаються вічні метафори, в цілому забуття про який нещодавно трапився метафоричному перенесенні перетворює метафору в матеріал для мови, стирає її філософським бажанням узагальнювати і вимагає нових метафор для нового рівня розуміння. Метафоричне моделювання філософського тексту припускають, що філософія може зрозуміти себе як теорія метафори, а поняття метафори, яке вона розробляє, це – поняття, за допомогою якого вона прагне себе впорядковувати, впливати на свою мову, позначатися на сенсі. Але тоді метафора руйнує претензію філософії на владу над своїми висловлюваннями, змушуючи висловлювання говорити щось інше, відмінне від того, що хотів би сказати суб'єкт. Адже метафора не підкоряється класичним опозицій понять, швидше, самі ці опозиції з неї виникають. Тим самим можна сказати, що фактично ніякий дискурс не може обійтися без метафори. Коли ми говоримо про метафору як про загальний або узагальненому, це означає, що ми всюди бачимо те, що можна назвати метафорами метафор. У питанні про метафору метафор розігрується вся складність питання про філософію як проблеми для самої себе. А тому метафора не може розглядатися лише як технічне або чисто риторичне питання, вона не є також і приватним питанням філософії мови. Разом з нею на мапу ставиться філософія як ціле. Дерріда вважає, що метафори не є мовленнєвим засобом, тому що вони самі командують мовою. Для Дерріда з його загостреним чуттям до проблеми кордонів питання про те, чи знаходиться він всередині філософії або поза нею, першочергово значущий, а для Рікера він не головний, а фоновий. Дерріда б'ється навколо питання: якщо

філософський дискурс метафоричний і навіть надмірно метафоричний, то які наслідки цього для статусу філософії? Мабуть, ці слідства в тому, що філософія повинна мати таку теорію метафори, яка могла б пояснити функції метафори в тексті, а в іншому випадку статус філософії наражається на небезпеку: адже в її складі знаходиться щось таке, що визначає специфіку її мови, але не вміє справлятися з цією свавільною мовною стихією. П. Рікер відповідає на це: про статус філософії турбуватися нема чого, так як метафора в філософському дискурсі вже стерта, а тому статус філософії вона не підриває. Дерріда стверджує, що має місце не стирання метафори, але швидше за подвоєння стирання (стирання стирання) метафори; але при цьому парадоксальним чином за принципом парадоксальною «подвійний зв'язку» відбувається і щось прямо протилежне – метафоричність нарощується. Життя метафори в мові виводить назовні його основний парадокс, зафіксований і в перекладі – мова з'єднує і роз'єднує людей; як ми вже бачили, і на рівні філософського мислення мову може одночасно втілювати універсальне і унікальне, формально відточена і невимовне, «ідеальні цілі» і «замшілі першооснови».

Метафора як функціональний механізм людської свідомості спрямована одночасно і на аналітичне уточнення, і на змістовне розширення смислових ресурсів мови. За межами поетичної мови, де їй судилося довге життя, метафора дуже динамічна: вона завжди виникає як щось «раз сказане», але з часом, зберігаючи колишній мовної вигляд, стандартизується і входить в мовну картину світу. Однак сутність процесу метафоризації як стратегемі полягає і в переробці матеріалу різних видів людської діяльності – інтелектуальної, емоційної, перцептивної – в мовленнєві значення, а потім і в схеми міжмовної і міжкультурної перенесення і перекладу. Метафора – це подія, а подія – це те, чого ще не було. Це інструмент «додавання». Метафорична концептуалізація може бути здійснена тільки на етапі, коли аналітичне мислення досягає значного рівня розвитку, так як воно ґрунтується на різних видах обробки інформації природним інтелектом. Цю специфіку

механізму метафоризації зазначає у своїй роботі Е. Касирер, коли пише, що потрібно уявити собі метафору як свідоме перенесення імені в іншу сферу, на інше уявлення.

Метафора – явище багатофункціональна і багатоаспектне, і в спеціалізованих дискурсах задіяні різні боки механізму метафоризації. Науковий дискурс актуалізує гносеологічний потенціал, поетичний – експресивний, але так чи інакше йдеться про один феномен. Відома парадоксальна оцінка М. Планком нової фізичної ідеї: «Вона недостатньо божевільна, щоб бути вірною». Це теж бачення реальності, бо саме метафорична модель обирається в якості опорного компонента для вибудовування в тексті певної моделі об'єкта дослідження. Так після відкриття феномена електрики існувало три групи теорій, що пропонують свою модель для пояснення ефектів електрики. Ці конкуруючі теорії, однак, не давали об'ємного уявлення про даний феномен, тому коли з'явилася теорія Франкліна, що синтезує різні аспекти, саме вона зайняла місце провідної, парадигмальної моделі. Моделювання може здійснюватися в двох протилежних напрямках: прийняття або відмова від парадигмальних моделей попередників. Вчений, формуючи власну модель, апелює до цілого спектру вже створених моделей і проводить свого роду відбір, обираючи ту, яка, на його думку, найбільш адекватна його баченню об'єкта, і відкидаючи інші. Так, знайомий усім термін «вірус» сприймався до сьогодні таким чином: «надсилається електронною поштою, швидко поширюється; можна підчепити, працюючи в Інтернеті; хвороба машини; програма паразит; заразний; щось погане. Тим самим вони демонстрували відхід від попередньої моделі. Але у 2020 році слово *вірус* і *корона* знову зробили кульбін і зустрічаємо: «На сходці в Магадані коронавірус був розкоронований», «Любов, як коронавірус. Це може трапитися з ким завгодно в будь-який час», «Ракурс все кардинально змінює. Навіть коронавірус стає героєм, коли ти розумієш, що Земля заражена людством». Таким чином, термін вступає в нові метафоричні відносини.

Література

1. Артеменко А. П. Риторичні стратегіями в дискурсі ідентичності / А. П. Артеменко, Я. І. Артеменко, Н. В. Попова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – Харків, 2011. № 984. – С. 109-117.
2. Попова Н. В. Риторические стратегемы и конструирование реальности : [электронный ресурс] / Н.В. Попова, Я.И. Артеменко // Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. 2014. № 2 (26). С. 49–56. – Режим доступа: http://journals.tsu.ru/philosophy/&journal_page=archive&id=1081&article_id=11288
3. Фуко М. Дискурс и истина: [электронный ресурс] / Фуко М.– Режим доступа: <http://ru.scribd.com/doc/36260229/>
4. Хазагеров Г. Г. Риторика тоталитаризма: становление, расцвет, коллапс (советский опыт). – Ростов н/Д: Foundation, 2011. – 278 с.
5. Popova N. V. Stratagèmes rhétoriques / Popova N.V., Perchuk A.V. // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – № 1116. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – 2014. – С. 51-55.

Прохоренко Т.Г.,

канд. соц. наук, доцент,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет,

Україна, м. Харків

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРІВ

Викладання соціології в інженерно-технічному закладі вищої освіти має деякі особливості. З одного боку, різко посилюється необхідність формування у майбутніх інженерів соціально-орієнтованого мислення. Справа в тому, що технічна думка, розкриваючи нові горизонти для розвитку суспільства, значно збільшує ступінь відповідальності людини за свою подальшу долю. У зв'язку